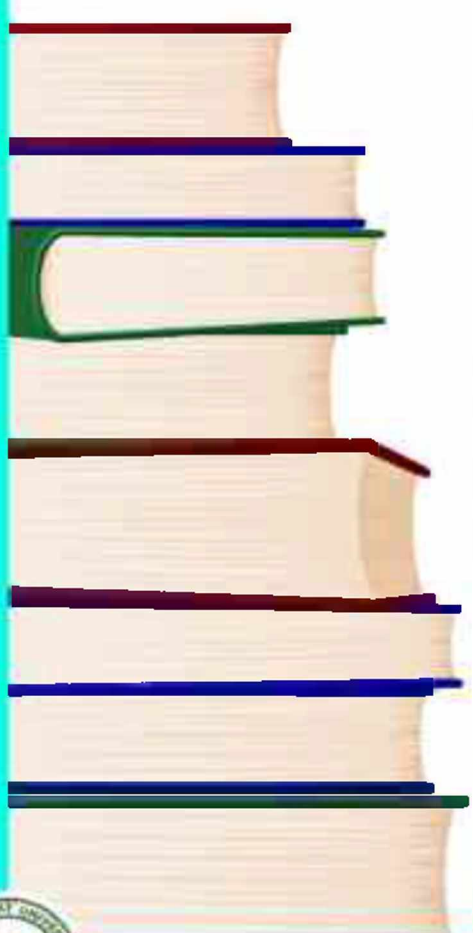
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 7-8

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL ADABIYOT TA'LIM

Philological research: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 7-8

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.08.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, *iqtisod fanlari doktori, professor*

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)*
O'ral Xoliyorov, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Olmos Ulviy Binnatova, *f.f.d., professor (Ozarbayjon)*
Karl Rayxl, *f.f.d., professor (Germaniya)*
Vali Savash yelok, *f.f.d., professor (Turkiya)*
Dorota Silviya, f.f.f.d. *(PhD), dotsent (Polsha)*
Muslihiddin Muhiddinov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Ibodulla Mirzayev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Abdi Mamatov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Suyun Karimov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Muhammadxon Hakimov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Nafas Shodmonov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Dilmurod Quronov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Baxtiyor Mengliyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Normat Yo'ldoshev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Abdulla Xudoyqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Bobonazar Murtazayev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Asqar Eshmo'minov, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Obidjon Shofiyev, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Zafar Umurqulov, *f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)*
Nurali Amonturdiyev, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Hakim Ahmedov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Ahad Shukurov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Eshnazar Jabborov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Abdumurod Arslonov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sirojiddin Turdimurodov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Umida Raximova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Gulchehra Begmatova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Shoira Amonturdiyeva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Nargis Qurbonazarova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Muyassar Xolova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sherzod Turdiqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Zaynura Qodirova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.08.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, *доктор экономических наук, профессор*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, *доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)*

Шохиста Махмараимова, *доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)*

Урал Холияров, *ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Олмос Улвий Биннатова, *д.ф.н., профессор (Азербайджан)*

Карл Райхл, *д.ф.н., профессор (Германия)*

Вали Саваш Елок, *д.ф.н., профессор (Турция)*

Дорота Сильвия, *PhD, доцент (Польша)*

Муслихиддин Мухиддинов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Ибодулла Мирзаев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Абди Маматов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Суюн Каримов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Мухаммадхон Хакимов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нафас Шодмонов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Дилмурод Куронов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Бахтиёр Менглиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*

Нормат Юлдашев, *к.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Абдулла Худайкулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Бобоназар Муртазаев, *ф.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Аскар Эшмуминов, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*

Обиджон Шофиев, *д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)*

Зафар Умуркулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Нурали Амонтурдиев, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Хаким Ахмедов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Ахад Шукуров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Эшназар Джаббаров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Умида Рахимова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Гульчехра Бегматова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шоира Амонтурдиева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Наргис Курбаназарова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Муяссар Холова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Шерзад Турдикулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Зайнура Кадирова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.08.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, *doctor of economic sciences, professor*

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)*
Shohista Makhmaraimova, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)*
Ural Kholiyorov, PhD, *associate professor (Uzbekistan)*
Olmos Ulviy Binnatova, *doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)*
Karl Rayxl, *doct.of philol. sciences, professor (Germany)*
Vali Salvash Elok, *doct. of philol. sciences, professor (Turkey)*
Dorota Silvia, *PhD, associate professor (Poland)*
Muslihiddin Mukhiddinov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Ibodulla Mirzaev, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Abdi Mmatov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Suyun Karimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muhammadkhon Khakimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Nafas Shodmonov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Dilmurod Kuronov, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Bakhtiyor Mengliev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Normat Yuldashev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Abdulla Khudaykulov, *PhD (Uzbekistan)*
Bobonazar Murtazaev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Askar Eshmuminov, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Obidjon Shofiev, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Zafar Umurkulov, *PhD (Uzbekistan)*
Nurali Amonturdiev, *PhD (Uzbekistan)*
Hakim Akhmedov, *PhD (Uzbekistan)*
Ahad Shukurov, *PhD (Uzbekistan)*
Eshnazar Jabbarov, *PhD (Uzbekistan)*
Abdumurod Arslonov, *PhD (Uzbekistan)*
Sirojiddin Turdimurodov, *PhD (Uzbekistan)*
Umida Rakhimova, *PhD (Uzbekistan)*
Gulchekhra Begmatova, *PhD (Uzbekistan)*
Shoira Amonturdieva, *PhD (Uzbekistan)*
Nargis Kurbanazarova, *PhD (Uzbekistan)*
Muyassar Kholova, *PhD (Uzbekistan)*
Sherzod Turdikulov, *PhD (Uzbekistan)*
Zaynura Kadirova, *PhD (Uzbekistan)*

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

МАМАТОВ АБДИ ЭШОНҚУЛОВИЧ
Инсон, тил ва маданият триадаси ёки маданият инсонга нима беради? 7

ASHIRBOYEV SAMIXON
«O‘zbek dialektologiyasi» fani ta’limi mazmuni uyg‘unligi 10

XUDOYBERGANOVA DURDONA
Metaforalarning antropotsentrik lug‘atini tuzish tamoyillari xususida 14

МАМАТОВ АБДУҒОФУР
Фразеологик бирлик тушунчаси талқини ва тадқиқи 18

ELTAZAROV JO‘LIBOY
Gramer kategorilerin türkçenin dilsel doğasina göre yorumlanmasi üzerine 24

ISMOILOVA DILRABO MUHAMMAD QIZI,
HAKIMOV MUHAMMADXON XO‘JAXONOVICH
Ilmiy paradigma transformatsiyasi hamda konseptual asos 30

PARDAYEV AZAMAT BAXRONOVICH,
MAHMADIYEV SHAVKATJON SUYUNQULOVICH
Matnning pragmatik ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi vositalar xususida 34

TO‘XTAYEVA DILAFRUZ ASHUROVNA,
JO‘RAYEVA BIBISH MUXSINOVNA
Baho va darajalanish munosabati 38

ABDIYEV MURODQOSIM
«Davlat tili haqida»gi va u bilan bog‘liq qonunlar ijrosi masalalari xususida 44

МЕНГЛИЕВ БАХТИЁР РАЖАБОВИЧ
Ўзбек лингвистик саноати истиқболлари 50

SHUKUROV OTABEK ULASHEVICH
Globallashuv sharoitida milliy til masalalari 56

FAYZIYEVA XADICHA CHORIYEVNA
Surxondaryo o‘zbek shevalarida o‘zlashgan so‘zlar 59

DUSTMURODOV MA’RUFJON MANSUR O‘G‘LI
Qadimgi turkiy tildagi markaziy hokimiyat bilan aloqador ayrim
harbiy unvonlar xususida 63

МУНДАРИЖА

Tilshunoslik

OSTONOV O‘TKIR YANGIBOEVICH
Qishloq turizmga oid terminlarning lingvistik tahlili 67

TILLABAYEVA ZILOLA RAXMATILLAYEVNA
Samarqand viloyati qarluq shevalarida olmoshlar 70

TEMIROVA KAMOLA
«O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati»da berilgan
gastronomik birliklarning semantik guruhlanishi 74

KURBONMURATOV ABROR
Ekstremistik matnda muallif belgilari 80

NURALIYEV G‘OLIBJON QURBONBOYEVICH
Taqlid so‘zlar orqali ifodalangan tovush va
harakat-holatning davomiylik semasi
(Tog‘ay murod asasrlari misolida) 83

CHORIYEVA CHAROS SALOMOVNA
Diniy leksika, tasavvufiy leksika va mifologik leksika:
tasnif va talqin muammolari 86

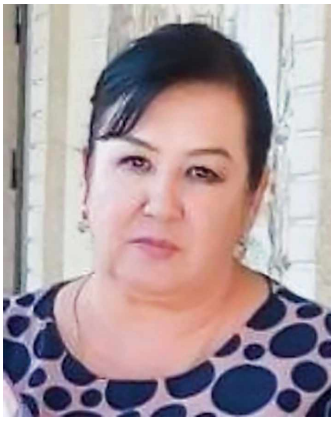
NURIDDINOVA NAFISA MUXIDDIN QIZI
O‘zbek tilida ayrim uzumchilikka oid leksikaning lingvokulturema sifatidagi talqini 89

высших учебных заведений. Хотя это вполне положительное явление, существуют некоторые проблемы, возникающие в процессе работы в высших учебных заведениях, которые не предусмотрены и имеют ограниченные возможности. В некоторых гуманитарных вузах не хватает специалистов, способных создавать учебные планы, программы, учебники и пособия. В результате работа по созданию учебных документов и учебной литературы поручается людям, не имеющим совершенной подготовки по предметам, причем в этих работах допускаются определенные нарушения в вопросе содержания предметов. Это можно увидеть в различных трактовках науки «Узбекская диалектология» в Республике Узбекистан. Действительно, каждое высшее учебное заведение имеет право развивать науку, но реализация этого права посредством определенных координационных работ и научного обоснования является демократическим способом создания образовательного содержания. Давно известно, что изменения в цели, миссии и содержании науки производятся после официального одобрения специалистами в данной области. В связи с этим для специалистов высших учебных заведений была разработана платформа «Узбекская диалектология» и она одобрена «Центром узбекской диалектологии».

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 7-8
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

JURNALIMIZ FAXRIY MEHMONI

METAFORALARNING ANTROPOTSENTRIK LUG‘ATINI TUZISH TAMOYILLARI XUSUSIDA

XUDOYBERGANOVA Durdona,
filologiya fanlari doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti

Insonning o‘zligini namoyon etuvchi vositalardan biri ramzlardir. Ramzlarning san‘atda, badiiy asarlarda qo‘llanishi haqida ko‘p mulohazalar bildirilgan. Ibtidoiy inson tafakkuri dastlab obrazli-metaforik tarzdagi tafakkur bo‘lgani, uning intellektual darajasi yuqorilab borgan sari bu tafakkur tarzi ramziy tus olgani fanda isbotlangan. Inson tafakkuriga xos bo‘lgan ramziylik uning tilida ham o‘z aksini topadi. Inson o‘zligini turli san‘at asarlarida – haykallarda, suratlarda, badiiy obrazlarda namoyon qilishi bilan birga o‘z ona tilida ham o‘zining inson sifatidagi belgilarini ramziy xususiyatga ega bo‘lgan metaforalar vositasida ifodalab kelgan. Tilimizdagi odamga nisbatan qo‘llanuvchi *tilla, farishta, gul, pari, chinor* kabi metaforik ma‘noli so‘zlarga e‘tibor beradigan bo‘lsak, ular insonning «so‘z orqali chizilgan suratlari» ekani-

ni tasavvur qilishimiz mumkin. Inson nafaqat metaforalar, balki iboralar, maqollar, topishmoqlar, epitetlar, tasviriy ifodalar vositasida ham o‘zini tavsiflaydi. Tilimizda inson haqidagi bu kabi barqaror birliklar benihoya ko‘p. Ularda o‘zbek tili sohiblarining surati va siyrati shu qadar rang-barang tasvirlanganki, pirovardida «olam ichidagi olam» – odamning lisoniy manzarasi namoyon bo‘ladi. Fikrimizcha, inson haqidagi mana shunday o‘ziga xos lisoniy birliklarni maxsus tadqiq qilish, antropotsentrik tadqiqotlardan esa *odamning lisoniy manzarasi* termini joy olishi lozim.

Insonga xos kreativ tafakkur hosilasi bo‘lgan metaforalarning nafaqat nutq bezagi, balki insonning obrazli tafakkuriga xos mental jarayonlardan biri ekanligi[1] umumtilshunoslikda e‘tirof etilgan. Metaforalar til sohiblarining milliy tafakkuri va aksiologik nuqtayi nazarini namoyon etuvchi birlik ham hisoblanadi. Shuningdek, metaforik ko‘chim asosida yangi ma‘no kasb etgan so‘z adresantning hissiy-subyektiv munosabatini aks ettirishi, tinglovchining esa his-tuyg‘ulariga ta‘sir etib, muayyan assotsiatsiyalarni hosil qilishi mumkin. Binobarin, u pragmatik va psixologik belgilarni ham namoyon etadi. Metaforalarning yuqorida qayd etilgan kognitiv, psixologik, assotsiativ, lingvomadaniy va pragmatik xususiyatlari uning antropotsentrik mohiyatidan dalolat beradi.

Aytish joizki, jahon tilshunosligida metaforalarga bag‘ishlangan nazariy-tahliliy ishlarning miqdori juda ko‘p[2]. Mazkur tadqiqotlarning aksariyatida metaforalarga semantik, stilistik, pragmatik, lingvomadaniy va kognitiv aspektlarda yondashilgan. Keyingi davrda o‘zbek tilshunosligida ham metaforalar ancha batafsil o‘rganilganini ta’kidlash joiz[3]. Xususan, ushbu hodisaning kognitiv yondashuvda o‘rganilishi[4] o‘zbek tilining ifodaviyligini ko‘rsatuvchi mazkur birliklarning antropotsentrik tabiatini yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Hozirgi vaqtda milliy tilshunosligimizda metaforashunoslik yo‘nalishidagi dolzarb muammolardan biri metaforalarning antropotsentrik lug‘atini yaratishdir. Bunday lug‘atni yaratishning ahamiyati shundaki, birinchidan, lug‘atning so‘zligi o‘zbek tili turg‘un metaforalarining bir yerga jamlanishiga xizmat qiladi. Metaforalarning antropotsentrik tavsifi esa o‘zbek tili sohiblarining voqelikni idrok etish tarzi – kognitiv faoliyati, aksiologik munosabati va ushbu munosabatning lisoniy shakllarda ifodalanish yo‘llari, ya‘ni olamning lisoniy manzarasini yaratish usullari xususida muayyan xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Shu maqsadda O‘z FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti olimlari tomonidan «O‘zbek tili metaforalarining antropotsentrik lug‘ati» ni tuzish ishlari boshlandi. Mazkur maqolada ushbu lug‘atni tuzish tamoyillari haqida ma‘lumot berishga harakat qilamiz.

Lug‘atning so‘zligi metaforik ma‘noda qo‘llanuvchi, ushbu ma‘nosi turg‘unlashgan so‘z va birikmalardan iborat bo‘lib, 6 jildli O‘TIL[5] dan va badiiy asarlar, matbuot nashrlaridan to‘planadi. So‘zlik qismi 3 ta guruhga ajratilgan:

1.Odam haqidagi metaforalar. Ushbu guruhga odam va uning belgilari, xatti-harakatlari haqidagi metaforalar kiradi. Masalan, ko‘chma ma‘noda qo‘llangan *bo‘ri, lochin, gul, oy, asal, sayramoq, uchmoq* kabi so‘zlar.

2. Tabiat haqidagi metaforalar.Ushbu guruhga tabiat hodisalari, tabiiy jarayonlar, tabiiy obyektlar haqidagi metaforalar kiradi. Masalan, ko‘chma ma‘noda qo‘llangan *gilam, injiq, yig‘lamoq, o‘kirmoq, shivirlamoq* kabi so‘zlar.

3. Ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq metaforalar. Ushbu guruhga ijtimoiy hodisalar va tushunchalar haqidagi metaforalar kiradi. Masalan, ko‘chma ma‘noda qo‘llangan *ildiz, gavhar, ostona, kitob, kurash, falaj qilmoq* kabi so‘zlar.

4. Narsa-buyumlar haqidagi metaforalar. Masalan, ko‘chma ma’noda qo‘llangan *samo lochini, po‘lat ot, zangori olov* kabi birikmalar.

Lug‘at maqolalarini quyidagi tarzda tuzish rejalashtirildi:

1. Izohlanuvchi so‘z. 2. Uning metaforik ma‘nosi izohi. 3. Shu ma‘noni izohlovchi illyustrativ misol. 4. Metaforik ma‘noli so‘zning antropotsentrik izohi.

1-3-qismlarning tuzilishi an‘anaviy izohli lug‘atlarning tuzilishi bilan bir xil. Faqat so‘zga berilgan izohda uning ko‘chma ma‘nosi nazarda tutiladi. 4-qism esa antropotsentrik izohni o‘z ichiga oladi va bunda biz

[1] Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004.

[2] Махмараимова Ш. Оламнинг миллий-лисоний тасвирида теоморфик метафоранинг когнитив аспекти: Филол. фан.бўйича фалсафа д-ри (PhD) автореф. – Қарши, 2018; Shu muallif. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи (номинатив аспект): Филол.фан.д-ри дис. – Қарши, 2020.

[3] Махмараимова Ш. Оламнинг миллий-лисоний тасвирида теоморфик метафоранинг когнитив аспекти: Филол. фан.бўйича фалсафа д-ри (PhD) автореф. – Қарши, 2018; Shu muallif. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи (номинатив аспект): Филол.фан.д-ри дис. – Қарши, 2020.

[4] Махмараимова Ш. Оламнинг миллий-лисоний тасвирида теоморфик метафоранинг когнитив аспекти: Филол. фан.бўйича фалсафа д-ри (PhD) автореф. – Қарши, 2018; Shu muallif. Ўзбек тили метафораларининг антропоцентрик тадқиқи (номинатив аспект): Филол.фан.д-ри дис. – Қарши, 2020.

[5] O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildli. I-VI jildlar. – A.Madvaliyev, D.Xudoyberganova tahriri ostida. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi, 2022.

quyidagi tamoyillar, yondashuvlarga asoslanishni ma‘qul deb hisoblaymiz.

Yuqorida aytilganidek, metafora birinchi navbatda tafakkur birligi, dunyoni anglash vositasidir. Kognitiv tilshunoslikdagi nazariyalarga ko‘ra, ikki tushunchaviy maydonning kesishuvi natijasida uchinchi yangi maydon – konseptual metafora hosil bo‘ladi. Mental shakldagi ushbu birlik lisonga lingvistik metafora sifatida ko‘chib o‘tadi. Lingvistik metaforaning hosil bo‘lish jarayoni tilshunoslar tomonidan ko‘pincha *kognitiv aysberg* birikmasi bilan ifodalanadi. Bunda aysbergning yuza qismi – lingvistik metafora, uning ko‘rinmaydigan qismi esa ongdagi mental jarayonlar – kognitiv va konseptual metaforalarning yuzaga kelish mexanizmlaridir. Shu boisdan antropotsentrik izohda birinchi navbatda ko‘chma ma‘noli so‘zning metaforik modeli ko‘rsatilishi lozim. Metaforik model – bu til sohiblari ongida mavjud bo‘lgan yoki shakllanadigan konseptual sohalar o‘rtasidagi aloqa sxemasi bo‘lib, uni ma‘um bir formula bilan ifodalash mumkin: «X –Y»[1]. Metaforik modellar til sohiblari kognitiv faoliyatining o‘ziga xosligini ko‘rsatuvchi omildir. Masalan, bo‘lar-bo‘lmas gaplarni gapiradigan odamga nisbatan ko‘chma ma’noda qo‘llanuvchi *akillamoq* so‘zi «Odam-hayvon» modelidagi metafora hisoblanadi. Itga xos harakatni ifodalovchi *akillamoq* so‘zining odamning nutqiy harakatiga nisbatan qo‘llanishiga «Odam – bu it» tarzidagi konseptual metafora asos bo‘lgan, ya‘ni til sohibining fikrlash jarayonida odamning harakati itning harakatiga qiyoslangan. *Akillamoq* predikati ushbu qiyosning ifodachisi vazifasini bajargan. Demak, metaforalar izohida kognitiv yondashuv muayyyan ahamiyatga ega.

Metaforalarning antropotsentrik izohida lingvomadaniy yondashuv ham, shubhasiz, muhim o‘rin tutadi. Ma‘lumki, so‘zlarning metaforik ma‘nosida har doim etnomadaniy uzvlar ham mavjud bo‘ladi. Bu mazkur birliklarni lingvomadaniy nuqtayi nazardan tavsiflashni ham taqozo etadi. Biz lingvomadaniy tavsifda lisoniy birlikning o‘zbek tili sohiblarining konseptosferasida tutgan o‘rnini, lingvomadaniy konsept sifatidagi vazifasini, uning aksiologik jihatlarini, ya‘ni qadriyatlarga munosabatini yoritishni rejalashtirdik. Shuningdek, lug‘atga tavsiflanayotgan so‘z (so‘z birikmasi) qatnashgan barqaror birliklarni ham lisoniy dalil sifatida kiritishni lozim deb topdik.

Metaforalar til sohiblari ongida turg‘unlashgan tasavvurlarni paydo qiladi. Masalan, odamga nisbat berilayotgan yuqoridagi *akillamoq* so‘zi tinglovchiga *it* so‘zini eslatadi. *It* so‘zi o‘zbek tili sohiblari tasavvurini ham ijobiy (*It-vafo, xotin-jafo, itday sodiq*) ham salbiy (*itning keyingi oyog‘i, it emgan)* turg‘unlashgan tasavvurlar (stereotiplar) bilan bilan bog‘laydi. Ushbu metaforada til sohiblarining salbiy aksiologik munosabati aktuallashgan. Bunday munosabat o‘zbek tilidagi *Bo‘ynidan bog‘langan it ovga yaramas, itday quturmoq, itday qopmoq, it yotish, mirza turish* kabi lingvomadaniy birliklarda ham o‘z aksini topgan. Shu tufayli metaforalar talqinida psixolik va assotsiativ yondashuv ham amal qilishi lozim.

Har qanday metaforaning hosil bo‘lishi muayyan pragmatik maqsadga bog‘lanadi. Metaforalar o‘z semantikasida subyektiv munosabat bilan birga emotsional-ekspressivlikni ham namoyon qiladi. Xususan, bu obrazli metaforalarda yaqqol ko‘rinadi. Ayni vaqtda vazifaviy uslublarga xoslanish metaforalarga ham xosdir. (Masalan, *akillamoq* metaforasi asosan so‘zlashuv tilida qo‘llanib, so‘zlovchining salbiy subyektiv munosabatni ifodalashdan iborat pragmatik maqsadga xizmat qiladi.) Shunga ko‘ra, lug‘atda metaforalarning pragmastilistik xususiyatlarini ham izohlash lozim deb topildi.

Biz quyida yuqoridagi tamoyillar asosida izohlangan ayrim metaforalarining izohini e‘tiboringizga havola qilamiz.

ILDIZ Asos, negiz, manba. *Tariximizning buyukligidan – ma‘naviyatimiz ildizi baquvvat ekanligidan darak beruvchi moddiy va nomoddiy yodgorliklarimizni yo‘q qilishga tushdilar.* Gazetadan. *Xalqimiz ma‘naviyatining tarixiy ildizlari zaminimizda yaratilgan qadimgi tosh bitiklar, rivoyatlar, afsonalar, hikoyatlar va dostonlarga, ya‘ni xalq og‘zaki ijodiga borib taqaladi.* «Oyina.uz.»

«Muayyan ijtimoiy-ma‘naviy hodisaning asosi, negizi» tushunchasini «daraxt ildizi» tushunchasi bilan qiyoslash natijasida yuzaga kelgan, ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq metafora. Til sohiblari kognitiv faoliyatida hosil bo‘lgan *ma‘naviyat bu – daraxt* konseptual metaforasi bir-biridan uzoq bo‘lgan ikki tushunchani o‘zaro o‘xshatish uchun kognitiv asos bo‘lgan. «Ma‘naviyat negizi» tushunchasining *ildiz* so‘zi vositasida ifodalanishiga daraxtning gurkurab o‘sishida uning ildizi nechog‘li katta ahamiyatga ega bo‘lishi haqidagi hayotiy tajriba va bilimlar (*Daraxtning ildizi qancha chuqur va baquvvat bo‘lsa, u shunchalik gurkurab o‘sadi*) asos bo‘lgan. Mazkur mental jarayonning mahsuli sifatida *ildiz* so‘zining «asos, negiz, manba»ni ifodalovchi yangi ma‘nosi hosil bo‘lgan. *Ildiz* metaforasi fitomorf lingvomadaniy kod hisoblanadi. Ushbu so‘zning o‘zbek lingvomadaniyatida asos, negiz tushunchalari bilan bog‘lanishi *ildiz otmoq, ildizi baquvvat, ildiziga bolta urmoq, ildizini quritmoq* iboralarida ham o‘z aksini topgan. *Ildiz* metaforasi asosan publitsistik uslubdagi matnlarda obrazlilikni hosil qilish maqsadida qo‘llanadi.

[1] Чудинов А.П. Политическая лингвистика. – М.:Флинта, Наука, 2012./ https://studfile.net/preview/9107652/. Murojaat sanasi: 2024-yil 20-may,15:00.

SHOM Inson umrining oxirgi vaqti, keksalik davri. *U kimnidir ermak qildimi – demak, u bechoraning umr shomi yaqinlashibdi.* T. Malik, Ov. *Ketguvchi chog‘imizda, kim kuyar dog‘imizda. Umr shomi ko‘rinmay, tugab borayotirmiz*. Gazetadan.

O‘zbek lingvomadaniyatida ijobiy narsa va hodisalar, ko‘p xalqlarda bo‘lgani kabi, yorug‘lik bilan, salbiy narsa va hodisalar esa qorong‘ilik, zulmat bilan aloqalantiriladi. Jumladan, kuch-quvvatga to‘la yoshlik davri inson uchun – yorug‘ kun, darmonsiz keksalik davri esa kunning zulmatga – umr nihoyasiga yaqinlashib borayotgan nimqorong‘i vaqti, ya‘ni shomdir. Ma‘lumki, shomdan keyin xufton boshlanadi – atrofni qorong‘ilik qoplaydi. Mazkur muqoyasa o‘zbek tili sohiblari ongida *keksalik bu – nimqorong‘i (qorong‘ilikka yaqinlashayotgan) vaqt* tarzidagi konseptual metaforani hosil qilgan. *Shom* so‘zi mazkur metaforaning verbal ifodachisi tarzida voqelangan. *Shom* so‘zi vaqt lingvomadaniy kodi hisoblanib, *yorug‘lik* va *zulmat* so‘zlarining ramziy ma‘nosini bilmasdan turib ushbu metaforaning ma‘nosini tushunish mumkin emas. Quyidagi xalq maqollarida ham yoshlik va keksalik yorug‘lik va qorong‘ilik sifatida tasavvur qilingani kuzatiladi: *Yigitlik – bir guliston, Qarilik – bir zimiston; Qarilik davri qishday – Yoshlik davri – yozday. Shom* metaforasi bog‘li metafora sifatida har doim *umr, hayot* so‘zlarining yonma-yon qo‘llanishini taqozo etadi va asosan badiiy uslubda qo‘llanib, obrazlilikni yuzaga keltiradi.

IT Yaramas, yomon odam. *Xalq tovushi tinimsiz guvullaydi: Bu yoqqa chiq, itlar!* Oybek, Qutlug‘ qon.

It metaforasi o‘zbek tili sohiblari tasavvurida ham salbiy, ham ijobiy etnomadaniy stereotiplarni hosil qiladi. Bir tomondan, it – insonning hamrohi, uyining vafodor qo‘riqchisi. Ikinchi tomondan esa, it – vaqti kelganida o‘z egasini ham tanimaydigan, yaxshilikni bilmaydigan hayvon. *It* metaforasining hosil bo‘lishiga mana shu ikkinchi tasavvur – «odam bu – it» metaforik modeli asos bo‘lgan. Mazkur metafora *odam* konseptining nominativ maydoniga kiradi va uning baholovchi uzvi hisoblanadi. O‘zbek lingvomadaniyatida itni salbiy jihatdan tavsiflovchi barqaror birliklarda *it* so‘zi majoziy ma‘noda qo‘llangan bo‘lib, muayyan salbiy sifatga ega bo‘lgan odamga ishora qiladi: *It itligini etar,To‘n etagini yirtar;It oyga qarab hurar; It otasini tanimas; It og‘zidan suyak olib bo‘lmas; It sarqitini yo‘lbars yemas; It hurar, karvon o‘tar: Itning irrilagani – salomlashgani; Itdan yorug‘lik chiqmas, Bitdan – chorig‘lik* kabi. *Itday qopmoq, itday sanqimoq, itdek xor bo‘lmoq, itday quturmoq* o‘xshatish qurilmalari ham odamga nisbat berilgan bo‘lib, mazmunidan salbiy munosabat anglashiladi. *It –vafo, xotin – jafo, itday sodiq* barqaror birliklarida esa itning ijobiy tomoni, ya‘ni vafodor hayvon ekanligi ifodalangan. *It* metaforasi badiiy va so‘zlashuv uslublarida til sohiblarining salbiy munosabatini ekspressiv tarzda ifodalash uchun xizmat qiladi.

Resume. Ushbu maqolada o‘zbek tili metaforalarining antropotsentrik lug‘atini tuzishning ahamiyati va bunday lug‘atni tuzish tamoyillari haqidagi mulohazalar bayon etilgan.

Резюме. В данной статье описывается важность создания антропоцентрического словаря метафор узбекского языка и принципы создания такого словаря.

Resume. This article describes the importance of creating an anthropocentric dictionary of metaphors in the Uzbek language and the principles of creating such a dictionary.